

УДК 343.133

Наталя Максименко,

аспірант кафедри правосуддя

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ПІДОЗРИ

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань розуміння кримінальної процесуальної категорії «підозра». З урахуванням складності цієї категорії здійснено її характеристику в кримінальному процесуальному, криміналістичному та психологічному значеннях. Досліджено питання реалізації підозри у кримінальному процесі, виділено і проаналізовано етапи та форми її реалізації. Запропоновано комплексний підхід до розуміння підозри з обов'язковим урахуванням складності цієї категорії та її аналізу в криміналістичному, кримінальному процесуальному та психологічному значеннях.

Ключові слова: підозра, кримінальний процес, версія, припущення, докази, обвинувачення.

Постановка проблеми. Підозра як один із ключових елементів кримінального процесуального обвинувачення відома вітчизняному кримінальному процесу ще з 18-го століття. Вперше підозра знайшла своє вираження в «Короткому зображенні процесів і судових тяжб» 1715 року, яке можна вважати своєрідною спробою кодифікації правил, регулюючих кримінальний процес. Тут згадуються терміни «підозра», «підозріла особа», «особа, що знаходиться під підозрою», а також виокремлено главу, присвячену «допиту з тортурами», де виключною умовою для застосування тортур під час допиту була обґрунтована підозра судді про вчинення особою правопорушення [1].

Проте, незважаючи на значний термін існування та широкого застосування категорії «підозра», вона так і не набула свого теоретичного визначення і практичного осмислення. На нормативному рівні відсутнє офіційне закріплення поняття «підозра» в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), що викликає дискусії в теорії та правозастосовній практиці. Через це ускладнюється розуміння понять і термінів, які нерозривно пов'язані з «підозрою» – «підозрюваний», «повідомлення про підозру».

Дослідженню питання інституту підозри, процесуального порядку повідомлення про підозру присвячені наукові праці таких учених, як В. Гринюк, О. Капліна, М. Погорецький, О. Татаров, О. Толочко, О. Фараон, В. Фаринник, В. Шибіко та інших.

Проте слід зазначити відсутність у сучасній науці кримінального процесуального права теоретичних напрацювань стосовно розуміння «підозри» як широкої, такої, що охоплює досягнення різних галузей знань, категорії, яка не зводиться лише до при-

йняття процесуального рішення про повідомлення особі про підозру чи проведення пов'язаних із цим процесуальних дій.

Метою даної статті є дослідження правової природи підозри, зокрема, шляхом аналізу підходів до її розуміння в кримінальному процесуальному, криміналістичному, психологічному значеннях, виділення основних її ознак та особливостей реалізації у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить нормативного визначення підозри, але водночас у цілій низці статей КПК України законодавець згадує поняття: «привід підозри», «обґрунтована підозра», «суть підозри», «підстава для підозри», «характер і тяжкість підозри». Наприклад, у п. 4, 5 ч. 3 ст. 42 КПК України згадується право підозрюваного не говорити нічого **з приводу підозри** проти нього та давати пояснення, показання **з приводу підозри**. Також, вибираючи запобіжний захід, слідчий суддя, суд зобов'язаний встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази обставини, які свідчать про наявність **обґрунтованої підозри** у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 194 КПК) [2]. У ч. 1 ст. 198 КПК України йдеться про висновки в ухвалі слідчого судді, суду за результатами розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу щодо будь-яких обставин, які стосуються суті підозри. А у ст. 224 КПК вказується на право особи не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення.

Таким чином, законодавець закріплює низку термінів, які пов'язані з підозрою, однак не дає їй визначення серед основних термінів у ст. 3 КПК України. Відсутність законодавчого закріплення поняття «підозра» має наслідком складнощі у правозастосуванні. Наприклад, ч. 3 ст. 285 КПК України передбачений обов'язок уповноваженої особи роз'яснити підозрюваному суть підозри. У цьому випадку уповноважена особа повинна самостійно визначати зміст підозри, що може призвести до хибного розуміння.

Правова природа підозри у кримінальному процесі є надзвичайно складною. Підозру можна розглядати як у *кримінальному процесуальному, криміналістичному, так і в психологічному значеннях*.

Як стверджує **А. М. Ларін**, «в спеціальному криміналістичному значенні підозра – це висновок (пояснювальна частина), версія про суб'єкт злочину». Під підозрою в кримінальному процесуальному значенні науковець розуміє «вивід із версій, підстава яких спеціально передбачена законом» [3, с. 140]. Таким чином, учений, розглядаючи «підозру» в *криміналістичному значенні*, ототожнює її з «версією», що, на нашу думку, є дискусійним. Вважаємо, що в процесі досудового розслідування кримінального правопорушення версія про суб'єкт злочину та підозра є досить близькими, проте між ними є відмінності. Зміст версії про суб'єкт злочину є ширшим. Закономірним є те, що протягом досудового розслідування кримінального правопорушення відбувається формування не однієї, а декількох альтернативних версій про суб'єкт правопорушення. На відміну ж від різноманітних та численних версій, підозра дає лише один єдиний варіант пояснення фактів, що вказують на правопорушника.

Криміналістична версія формується, коли органи досудового розслідування мають лише загальні відомості про правопорушника, вона обмежується виключно родовими поняттями: стать суб'єкта (чоловіча чи жіноча), його вік тощо. Підозра, навпаки, завжди вимагає чітко визначеного суб'єкта, по відношенню до якого вона сформована.

Версію неможливо висунути за відсутності вихідних даних, достатніх для формування припущення, тоді як підозра може з'явитися і в результаті несвідомих процесів, на більш слабкій підставі.

Версія, на відміну від підозри, включає в себе тільки припущення стосовно суб'єкта правопорушення і не зачіпає інших сторін складу злочину, таких як суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона.

Версія, на відміну від підозри, не тягне за собою прийняття тих чи інших процесуаль-

них рішень, у тому числі повідомлення особи про підозру.

Вважається, що схожість між цими категоріями – перш за все, в наявності як у першому, так і в другому понятті евристичних елементів. Відмінністю ж є те, що вони перебувають у різних площинах: «версія» – логічна категорія, а «підозра» – психологічна категорія, яка нерідко слугує основою для логічних операцій, що дозволяють сформулювати версію [4, с. 62].

Підозра в її криміналістичному значенні має стадії у своєму розвитку, які визначають різні рівні її обґрунтованості. Починаючи з інтуїтивної здогадки, підозра поступово стає результатом логічного міркування. Шлях, який долає думка слідчого з моменту виникнення несвідомої підозри і до формування версії, надзвичайно вдало висвітлений **А. Ратиновим**, який зазначає, що наявні дані підлягають переробці за допомогою таких операцій, як порівняння, класифікація, аналіз, синтез та ін. Тим часом уява на основі наявних понять з усього цього матеріалу формує нові образи, поєднуючи, комбінуючи і підпорядковуючи їх певному замислу. Ця інтелектуальна діяльність призводить до виникнення здогадки – першочергового припущення, достатньою мірою ще не дослідженого: не з'ясовані його логічні і емпіричні підстави. Спочатку існує лише просвіт ідеї, смутне розуміння, яке зазвичай починається з питання «можливо..?». Потім думка розвивається, конкретизується, уточнюється за допомогою логічних операцій і оформлюється в гіпотезу (версію) [3, с. 63].

У *кримінальному процесуальному значенні* підозру можна розуміти як обґрунтоване припущення органу досудового розслідування про вчинення правопорушення певним суб'єктом, яке ґрунтується на сукупності даних, що дозволяють слідчому чи прокурору здійснювати відповідні дії по відношенню до суб'єкта, що виражаються у прийнятті процесуальних рішень (повідомлення особи про підозру) та проведенні у зв'язку з цим процесуальних дій (вручення повідомлення про підозру). На думку **Л. Франка**, підозрою є «думка слідчого про взаємовідношення, взаємозв'язок і відповідність між відомими обставинами справи і відповідною особою, засноване на достовірних фактах, дослідно-наукових положеннях і висновках, а також на неперевірених ще даних, які викривають цю особу у вчиненні злочину, з тим або іншим ступенем вірогідності» [5, с. 64]. О. Капліна під підозрою розуміє «обґрунтоване припущення слідчого та(або) прокурора про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, яке формалізоване у

повідомленні про підозру, та має бути перевірене для спростування або підтвердження [6, с. 241].

Аналізуючи вищевказані підходи, можна відзначити акцентування уваги науковців на ототожненні категорій «підозра» та «припущення». Дійсно, тлумачний словник визначає підозру як «думку про чию-небудь причетність до чогось негативного, сумнів у чий-небудь порядності, чесності, відданості». Підозрювати, підозрівати – допускати причетність кого-небудь до чогось негативно, сумніватися у порядності, чесності, відданості». Посилаючись на таке визначення категорії «підозра», **В. О. Гринюк** робить висновок про зв'язок виникнення підозри з діяльністю сторони обвинувачення, до якої законодавець відносить владних суб'єктів, передбачених п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України: слідчого, керівника органу досудового розслідування, прокурора, а також потерпілого, його представника та законного представника у випадках, установлених кодексом. Науковець розглядає повідомлення про підозру як одну з форм здійснення функції обвинувачення, яка починається саме з цього моменту. Враховуючи той факт, що за чинним законодавством лише слідчий за погодженням із прокурором чи сам прокурор наділені виключними повноваженнями щодо повідомлення особи про підозру, підозра – це процесуальне рішення прокурора, слідчого (за погодженням із прокурором), яке ґрунтується на зібраних доказах під час досудового розслідування та у якому формується припущення про причетність конкретної особи до вчинення кримінального правопорушення з повідомленням про це такій особі та з роз'ясненням її прав і обов'язків [7, с. 121].

Більш широке визначення підозри дає **І. В. Рогатюк**, зазначаючи, що вона є одним з елементів обвинувачення: «не тільки затримання, а й застосування усіх видів запобіжних заходів є елементами функції обвинувачення, оскільки вони застосовуються у зв'язку з підозрою і конкретним фактом, який викриває особу у вчиненні кримінального правопорушення. Зрештою, коли людина в чомусь підозрюється, то природно, що її в чомусь обвинувачують. Інакше бути не може» [8, с. 118].

Аналізуючи вищевказані підходи науковців до визначення категорії «підозра», можна зробити загальний висновок про виділення двох загальних складників підозри – припущення про причетність особи до вчинення правопорушення; наявність конкретних дій уповноважених осіб органів досудового розслідування по відношенню до потенційно підозрюваної особи.

Для визначення змісту того чи іншого поняття в науці застосовують логічний метод визначення суттєвих ознак предмета чи явища. Ми використовуємо даний метод для окреслення **ознак підозри** у кримінальному провадженні. На нашу думку, до таких ознак належать:

1. Зумовленість інституту підозри змістом та задачами кримінальної процесуальної діяльності. Ця ознака впливає із закріплених в ст. 2 КПК України завдань кримінального провадження, що полягають у забезпеченні швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

2. Підозра зумовлює виникнення особливих правовідносин між стороною обвинувачення (слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор) та стороною захисту (підозрюваний) в ході досудового розслідування у зв'язку з причетністю даної особи до вчинення правопорушення.

3. Твердження органів досудового розслідування (слідчого, прокурора), їхній висновок про можливу причетність конкретної особи до вчинення правопорушення засновані на неповному знанні про розслідуваний злочин та особу, яка його вчинила. Під причетністю особи до вчинення правопорушення слід розуміти її дії, які є предметом дослідження в межах кримінального провадження.

4. Підозра має бути формально виражена у процесуальному документі – повідомленні про підозру, який складається прокурором або слідчим за погодженням з прокурором та відповідає законодавчим вимогам до його змісту.

5. Підозра, як обґрунтоване припущення про вчинення особою кримінального правопорушення, має бути перевірена у процесі досудового розслідування та підтверджена доказами, що дозволить у перспективі її або спростувати, або трансформувати в обвинувальне твердження.

На підставі викладеного робимо висновок, що під **підозрою в кримінальному процесуальному значенні** слід розуміти зумовлене змістом та задачами кримінальної процесуальної діяльності та перевірене у процесі досудового розслідування, підтвержене доказами твердження органів досудового розслідування (слідчого, проку-

пора) про можливу причетність конкретної особи до вчинення правопорушення, що зумовлює виникнення особливих правовідносин між стороною обвинувачення та стороною захисту та має формальне вираження у процесуальному документі – повідомленні про підозру.

У частині, в якій підозра передує формальному обвинуваченню, можна говорити про діяльність уповноважених органів з перевірки причетності особи до вчинення правопорушення. Таким чином, реалізацію підозри можна представити у вигляді **ієрархічних етапів**. **Першим етапом** є виникнення підозри у свідомості уповноваженої на проведення розслідування особи, згодом ця психологічна діяльність трансформується в **другий етап** – вираження підозри в процесуальних діях, спрямованих на викриття конкретної особи. **Третій етап** має альтернативні варіанти реалізації, що залежить від результатів досудового розслідування: це або процесуальне оформлення підозри, наділення особи статусом підозрюваного (ч. 1 ст. 42 КПК України), або відмова від підозри, що виражається у спростуванні підозри (повна та абсолютна доведеність непричетності особи до вчинення правопорушення) або не підтвердження підозри (має місце, коли наявність будь-якого із передбачуваних елементів складу злочину не вдається ні підтвердити, ні встановити його відсутність).

Підозра може виражатися **як у прямій**, так і **в непрямій формі**. У першому випадку (пряме вираження підозри) йдеться про діяльність органів правопорядку, що спрямована безпосередньо проти потенційно підозрюваної особи з метою збирання необхідних даних, достатніх для повідомлення їй про підозру. У випадку непрямой підозри, потенційно підозрюваній особі до останнього моменту невідомо про активну діяльність органів правопорядку з накопичення доказів та інформації, достатніх для повідомлення їй про підозру. Прикладом може слугувати проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, коли відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб (ч. 2 ст. 246 КПК України).

Підозра як об'єктивне явище кримінального процесу формується та реалізується різними суб'єктами. Аналіз етапів реалізації підозри дозволяє говорити, що саме виникнення підозри у свідомості уповноваженого суб'єкта розслідування правопорушення є тією відправною точкою, яка і визначає характер та спрямованість процесуальних дій на послідовних етапах. Суб'єкти

формування підозри характеризуються різними психологічними установками, ціннісними орієнтирами, що веде за собою ймовірність формування у них внутрішніх суперечностей, протиріч, що тією чи іншою мірою «накладає свій відбиток» на сформовану підозру.

Враховуючи, що психологія супроводжує будь-які види людської діяльності, тим самим впливаючи на її хід і результативність, доцільно проаналізувати підозру з психологічної точки зору. Саме психологічний супровід процесу розуміння і реалізації підозри дозволяє, використовуючи психологічні закономірності такого процесу, виключити чи мінімізувати суб'єктивний складник формування уявлень про підозру.

Психологізація підозри включає в себе діяльність на трьох послідовних, взаємопов'язаних рівнях – **теорія, закон, практика**. На **теоретичному рівні** відбувається осмислення підозри завдяки розробленню її визначення, підстав формулювання, моментів виникнення і припинення, форми використання. Результатом цього процесу повинні стати найбільш ефективні й оптимальні варіанти реалізації підозри в кримінальному процесі. Аналіз теоретичних підходів науковців до визначення підозри дозволяє відзначити багатоманітність і суперечливість думок та поглядів на підозру.

На **законодавчому рівні** втілюються офіційно визнані правила кримінального процесуального існування підозри. Однак і тут проявляються психологічні фактори, зокрема, які впливають на якість формулювання норм закону, відповідність їх змісту ідеї, що в них закладена. Неузгодженість у застосованні категорії «підозра», яка простежується у чинних нормах КПК України, неминуче призводить до конфліктності реалізації підозри на практиці.

На **практичному рівні** психологізація підозри проявляється під час її висування, розроблення, формування, реалізації в конкретній кримінальній справі індивідуальним правозастосовувачем, який кожним своїм рішенням, кожною своєю дією представляє той підхід, що склався в конкретній професійній спільноті, з якої він походить. Саме практичний рівень вказує на конфліктність ситуації в частині практичного втілення підозри, сутності підозри, закладеної в законі, сприйнятої правозастосовувачем та втіленої в практиці кримінального судочинства [9, с. 213].

Висновки.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що, незважаючи на досить тривале історичне існування категорії «підозра», вона

так і не набула дотепер законодавчого визначення, що значно ускладнює її розуміння та практичну реалізацію. На нашу думку, основою правильного розуміння підозри має бути врахування складності цієї категорії та необхідність її детального аналізу в кримінальному процесуальному, криміналістичному та психологічному значеннях. Лише за таких умов можливе комплексне «оздоровлення» кримінального процесу в частині реалізації підозри, узгодженість її правового регулювання та єдність у її розумінні.

Проведений аналіз категорії «підозра» в кримінальному процесуальному, криміналістичному та психологічному значеннях дає можливість зрозуміти, що саме спонукає слідчого чи іншого уповноваженого суб'єкта розслідування приступити до дослідження дій конкретної особи. Поштовхом до цього є зародження в уповноваженої особи підозри, яка неодмінно має розглядатися стосовно його діяльності в трьох значеннях:

- як психологічна характеристика стану свідомості, яка визначає суб'єктивне ставлення до досліджуваного факту;
- як криміналістичне поняття, яке використовується під час підбору підстав до вирішення задач розслідування і для формування версій;
- як процесуальна категорія, коли з виникненням підозри закон пов'язує настання певних процесуальних наслідків.

Статья посвящена исследованию проблемных вопросов понимания уголовной процессуальной категории «подозрение». С учетом сложности данной категории осуществлена ее характеристика в уголовном процессуальном, криминалистическом и психологическом смыслах. Исследован вопрос реализации подозрения в уголовном процессе, выделены и проанализированы этапы и формы ее реализации. Предложен комплексный подход к пониманию подозрения с обязательным учетом сложности данной категории и ее анализа в криминалистическом, уголовном процессуальном и психологическом смыслах.

Ключевые слова: подозрение, уголовный процесс, версия, предположение, доказательства, обвинения.

The article is devoted to the research of problematic issues of understanding the criminal procedural category "suspicion". Taking into account the complexity of this category, we made its description in criminal procedural, forensic and psychological meanings. The issue of implementation of suspicion in the criminal process was investigated, the stages and forms of its realization were analyzed. We propose a complex understanding of suspicion with taking into account the complexity of this category and its analysis in forensic, criminal procedural and psychological meanings.

Key words: suspicion, criminal process, version, assumptions, evidence, prosecution.

Список використаних джерел:

1. Острійчук О.П. Покарання як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні: дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2016. 243 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Ларін А.М. От следственной версти к истине. Москва, 1976. 198 с.
4. Карнеева Л.М. Привлечение к уголовной ответственности: законность и обоснованность. Москва, 1971. 133 с.
5. Франк Л.В. Задержание и арест подозреваемого в советском уголовном процессе (уголовно-процессуальные и криминалистические исследования). Душанбе, 1963. 236 с.
6. Капліна О.В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 238-242.
7. Гринюк В.О. Окремі питання повідомлення особи про підозру як початок реалізації функції обвинувачення. Право України. 2013. № 11. С. 120-125.
8. Рогатюк І.В. Повідомлення про підозру: значення інституту та проблеми правозастосування. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2015. № 3. С. 115-124.
9. Сопнева О.В. Психологическое сопровождение понимания и реализации подозрения. Мир науки, культуры, образования. 2017. № 4 (65). С. 212-214.

